

KIRJALLISUUTTA

Lukeminen ja elämäntapa

Eskola, Antti, Kirjojen lukeminen, toiminta, elämäntapa — yhteiskuntatieteiden 70-luvun metodologinen murros »Lukeminen Suomessa» -projektista käsin nähtynä. Tampere 1980 (UDK ry:n tieteellinen julkaisusarja n:o 11). 43 s.

Antti Eskola on tunnettu sosiaalitieteiden yhteenvetäjä, joka herkästi pyrkii soveltamaan uusia aineksia vanhoihin teorioihin. Hänen monisteensa kirjojen lukemisesta on suorastaan malliesimerkki tästä: mainio esitys siitä miten lukemistutkimuksessa voidaan siirtyä yksinkertaisesta »ketkä lukevat, mitä ja kuinka paljon» -kysymyksenasettelusta yhteiskunnan kokonaisrakenteellisiin esityksiin joissa talouden ja sosiaalisen kategoriat sekoittuvat.

On ehkä tyylikeino korostaa »tavanomaisen» lukemistutkimuksen ikävyyttä verrattuna muunlaisiin perspektiiveihin, mutta silti on myönnettävä että Eskolan esimerkki tarjoaa hyvän pohjan juuri 70-luvun metodologisen murroksen tarkastelulle. Enkä tiedä, onko Eskola tahallaan saanut aikaan vaikutelman, että itse asiassa kehityskaaren keskivaihe — se jossa tarkasteltiin konkreettisesti yksilöiden elämäntapoihin liittyviä eroja — on kaikkein mielenkiintoisin ja yhtenäisin vaihe.

Joka tapauksessa tekstin loppuosa — elämäntavan yhdistäminen rakennetekijöihin, Seven, Ottomeyerin ym. tarkastelujen yhdistely — jättää kovin hataran vaikutelman, kun taas ikään ja koulutukseen ankkuroituvat lukemisharrastuksen tarkastelut ovat erittäin tiukasti ja kiinnostavasti esitettyjä.

Loppupuolellahan lukeminen oikeastaan häviää melkein kokonaan laajempien kysymyksenasettelujen alle. Mutta sitä ennen Eskola pääsee pohittamaan elämäntavantutkimuksen avainongelmia esitellessään lukemistutkimuksen Gordionin solmun leikkausta eli sitä, että selitämme lukemisen tai lukemattomuuden elämäntavasta johtuvaksi. Eskolan mieleen vyöryy kokonainen joukko tärkeitä kysymyksiä elämäntavan yhtenäisyydestä, lukevan työlläisen elämäntavan olemassaolosta, elämäntavan vaihtamisesta, perheenjäsenten elämäntapojen erilaisuudesta.

On kovin harmillista että hän jättää nämä asiat kysymyksiksi. Jos olettaa — mikä ei ole ongelmantonta — että lukeminen heijastaa määrättyä elämäntapaa, niin lukemistutkija pystyy toki vastaamaan useimpiin Eskolan esittämistä kysymyksistä. Sivistyneistöllä näyttäisi olevan eriytyneitä elämäntapoja, lukeva työläinen on anomalia, ei elämäntyyppi, ihmiset vaihtavat elämänsä aikana elämäntapaa useita kertoja jne. Mutta ehkä nämä ovat spekulatiivisia väittämiä, joihin Eskolan kaltaisen tarkka ja huolellinen tutkijatyyppi ei halua ryhtyä. Elämäntapatutkimus saattaa kiehtoa häntä, mutta vain etäältä katsottuna. Omia näppejään ei Eskola ryhdy polttamaan.

On ehkä vertauskuvallista, että Sosiologia-lehdessä jokin aika sitten ilmestyneessä elämäntapanumerossa Eskolan panos oli Eugene O'Neillin näytelmän elämäntapamallien tarkastelu. Siis kohde, jossa aineiston luotettavuudesta ja teorian tieteellisyydestä ei tarvitse huolehtia. Kuriositeettina voi mainita, että samantapaisen ratkaisun teki Norman K. Denzin, toinen metodimies, pohtiessaan elämäkertoja Meksikon Sosiologikongressissa. Hänen lähteenään oli vain Faulkner, ehkä vieläkin surrealistisempi elämäkertojen kehittelijä.

J P Roos

Metodologista ydintä kirjastotieteessä ja informatiikassa

Busha, Charles H. & Harter, Stephen P., Research methods in librarianship. Techniques and interpretation. New York 1980. 417 s.

Nicholas, David & Ritchie, Maureen, Literature and bibliometrics. London 1978, 183 s.

Rosengren, Karl Erik (ed.), Advances in content analysis. Sage annual reviews of communication research. Vol. 9. London 1981. 283 s.

Tiedeyhteisö on tarkka siitä kuinka tiedettä ja tutkimusta on lupa tehdä ts. mitkä ovat ne pelisäännöt, joita tutkimusta tehtäessä on noudatettava tai noudatetaan. Tutkimuksen metodologia on ammattitaidon ydintä, jonka hallitseminen on tutkijalle välttämätöntä. Tutkimuksen metodologia ei kuitenkaan ole ammattisalaisuus, päinvastoin se on jatkuvan ja kovan julkisen arvioinnin ja kritiikin kohteena. Koska tiede ei ole sama tänään kuin eilen, ei myöskään metodologiassa ole yhtä ja oikeaa sääntöä, jonka opiskelulla tulisi tutkijaksi tai oppisi tutkimuksia kriittisellä silmällä lukemaan. Sääntöjä on kymmeniä eli on olemassa ohjeiden ja lähestymistapojen järjestelmä joka on sidottu tiede- ja tutkimuskokonaisuuteen — yhtä ei voi ymmärtää ilman toista. Niinpä on välttämätöntä paitsi tutkijalle myös tutkimustulosten käyttäjälle/ lukijalle seurata kuinka kulloinkin tutkimusta tehdään ja mitä oppeja noudatetaan. Tutkimusten tulokset kun ovat ratkaisevasti riippuvaisia siitä, millä keinoin tuloksiin on päästy. Falskeilla keinoilla ja tutkimustavoilla syntyy falskia tut-

kimusta. Väärien metodien käyttö johtaa väriin tulkintoihin, väriin johtopäätöksiin ja lukijansa vääriille poluille.

Kirjastotieteen ja informatiikan tutkimuksen tekotapoihin pätevät samat normit ja ohjeet kuin tutkimuksentekoon yleensäkin, mutta kun pyritään konkreettisella tasolla tutkimusongelmia hahmottelemaan ja ilmiöitä lähestymään, tarvitaan myös opasteita siitä, kuinka kirjastotieteellisiä ja informatiikan tutkimusta tehdään tässä ja nyt.

Hyvätasoisista metodologian kirjoista on kirjastotieteessä ja informatiikassa ollut pulaa, eikä pula ole parin kirjan myötä, joita tässä esittelen, suinkaan poistunut. Mutta ehkä metodologian merkitys niin tutkimusten ymmärtämiselle ja arvioimiselle kuin sen teollekin näiden kirjojen myötä selkiintyy.

* * *

Busha & Harterin teos pitää, mitä nimi lupaa. Se on erinomaisen perusteellinen kirjastotieteen tutkimusmetodologian informatiikkaakin palveleva teos niin tutkimustekniikasta kuin tutkimustulosten käsittelystä ja tulkinnastakin. Teos on positivistisen, empiristisen tutkimuksen ns. »kovioiden metodien» klassikko kuten Blalock, Galtung ja Eskola aikoinaan sosiaalitieteissä. Vaikka tutkimuksen tekotavat muuttuvat ja muuntuvat, vaihtuvatkin, ei näiden klassikkometodologien sanoma vanhene, paranevakaan vain kuin hyvä viini tutkijavuosikertojen kritiikin myötä. Näiden klassikkojen kritiikki on sosiaalitieteissä ja yhteiskuntatieteissä yleisemminkin vinyt tutkimusta uusille urille ja siirtänyt ajattelua ja tutkimustoimintaa laadullisesti eri tasolle, kulmakivien siitä paljon murentumatta. Tällaiseksi nurkkakiveksi oletan Busha & Harterin teoksen tulevan.

Kirja sisältää oleelliset tiedot ja ajatukset tieteenteosta ja tieteellisestä ajattelusta erinomaisen selkeästi jäsennellyin. Teoksessa on paneuduttu kokeelliseen tutkimukseen, survey-tutkimukseen, historiallisten aineistojen käyttöön ja tulkintaan, systeemanalyyysiin, simulointimalleihin, sisällönanalyysiin, delfitekniiikkaan, tilastotieteellisiin tutkimuksiin jne., kaikki kirjastotieteeseen (ja informatiikkaan) sovellettuna. Kirjassa käydään läpi kaikki tavanomaiset (ja vähemmän tavanomaiset) tilastolliset menetelmät regressioanalyysiin ja korrelaatiomatriiseihin, koko ajan esimerkit kirjastotieteen alalta hakien ja alan tutkimuksia esitellen. Kirjassa on kymmenittäin esimerkkejä ja sovellutuksia kirjastotieteestä.

Kussakin luvussa esitellään ensin asian ydin, perusteet, ajatuskehikko. Sen jälkeen käydään läpi esimerkkejä omalta alalta. Ja lopuksi esitetään harjoitustehtäviä ratkaisuihin.

Kirjassa on kirjastotieteen ja informatiikan metodologian peruskäsitteet, tarkka selostus tutkimustavoista ja lopuksi aivan kädestäpitäen ohjeita siitä, miten kaikki hienot termit toimivat käytännössä. Ohjeet annetaan jopa tutkimussuunnitelman laatimiseksi ja tutkimusraportin kirjoittamiseksi tutkimuksenteon neuvojen ohella.

Busha & Harter keskittyy kokeelliseen tutkimukseen tai sen tyyppiseen ajattelumalliin tehdä tutkimusta. Tämä onkin kirjan lähes ainoa heik-

kous. Teos sopii erinomaisesti lähinnä positivistiseen tieteen traditioon, joskaan mikään ei estä sen tekstiä muuallekin yrittämästä. Tässä tavallaan tieteenfilosofisessa kapeudessa on teoksen suurin miinus. Mutta toisaalta viisisataa sivua tiheää ja tiivistä tutkimuksen metodologiaa lieenee tällä painolla esitettynä tarpeeksi yhteen kirjaan. Toivonmukaan vastaavia teoksia muidenkin tieteen traditioiden suunnilta alkaa myös kirjastotieteeseen ja informatiikkaan ilmestyä.

Kirjan liitteitä ei sovi edes teoksen esittelyssä unohtaa. Ne ovat nimittäin erittäin käyttökelpoisia tämän tyyppistä tutkimusta tekeväälle henkilölle sisältäen erilaisia tarvittavia taulukoita (umpimähkäisten lukujen taulukko, X² jne).

Jokaisen luvun lopussa on lisäksi kirjallisuusluettelo tärkeimmistä alan kirjoista ja julkaisuista. Tekstissä saattaa olla kymmeniäkin viittauksia alan teoreettisiin ja metodologisiin teoksiin. Tämän lisäksi on vielä valikoitu bibliografia vaikkapa käyttäjätutkimuksista. Luettelot kattavat hyvin anglosaksisen positivistisen tutkimusperinteen. Näiden lähteistöjen kautta hahmottuu lukijalle myös se, kuinka tiivis tietty tutkimusperinne on. Siltä osin kirjan kirjallisuusluettelot olisivat sinällään erinomainen tutkimuskohde vaikkapa seuraavana mainitun teoksen — bibliometriikan tutkimuksen tekijälle.

* * *

Nicholas & Ritchien teos on niinkään perusteellinen erittely bibliometrisestä tutkimuksesta. Kun termeille ei suomeksi vielä ole vakiintunutta sisältöä voisi teoksen kääntää myös dokumenttitutkimukseksi tai väljästi ottaen sisällönanalyysiksi informatiikassa (ja kirjastotieteessä). Teoksen tarkoituksena on valaista tutkimusta, joka kohdistuu ja jonka menetelmänä on analysoida kirjoitetun kommunikaation prosessia ja luonnetta. Bibliometriikasta on tullut (ja mielestäni syystä) informatiikan tutkimuksen ydinosa. Sitä käytetään kvantitatiivisesti kuvaamaan dokumentteja ja tutkittaessa vaikkapa kirjaston palveluja. Menetelmästä on ts. apua sekä käytännön palvelijana että tutkimuksessa. Bibliometriikkaa voidaan käyttää tutkittaessa mitä tahansa ongelmia, jotka koskevat kirjoitettua kommunikatiota — ja sen parissahan me valtaosan päivästämme niin tutkimuksessa kuin käytännössäkin vietämme.

Itselleni olen jäsentänyt bibliometrinen menetelmien soveltuvan ainakin seuraavien ongelmiryhmien tarkasteluun: 1. Palvelut/toiminnot organisaatiossa, 2. Julkaisutoiminnan rakenne (yleensä ja jollain erityisellä alueella), 3. Julkaisujen rakenne (yksittäisen julkaisun rakenne), 4. Julkaisun jonkun osan analyysi (kuten lähdeluettelo, viittaukset jne.). Esille voidaan nostaa sellaisia kysymyksiä ja muuttujia kuin: kirjatutannon rakenne, tekijä, kieli, aika, maantieteellinen alkuperä, julkaisijayhteisö, aikakauslehtien ja monografioiden suhde, tutkijaverkostot ja viittausrakenne. Kaikkea tätä teoksessa on käsitelty ja lisäksi paljon muuta. Valtaosa kirjan käyttämisestä esimerkeistä perustuu ns. DISISS-projektin tuloksiin, jossa tarkasteltiin neljän vuoden ajan sosiaalitieteiden informaatorakenteen kysymyksiä. (Erinomaisen mielenkiintoinen projekti muuten, johon voi välillisesti tutustua Suomen oloista kaseltuna Rautio & Suhonen & Kokkonen

töiden kautta, jotka käsittelevät samaa problematiikkaa — täysin itsenäisellä tutkijan otteella toki.).

Samoin kuin ensi esitelty teoskin antaa tämä Nicholas & Ritchie niinikään ihan konkreettisia ohjeita ja neuvoja kuinka tämän tyyppistä tutkimusta tehdään, otoksen ottamisesta alkaen.

Ja samoin kuin edellisessä teoksessa on tämänkin liitteessä erinomaisen käyttökelpoista aineistoa alan konkreettista tutkimusta aikovalle. Siellä on nimittäin määritelty mm. mikä on bibliografia, kirja, lehti, kalenteri, vuosikirja jne. Näihin julkaisujen muotojen määrittelyihin kun heti törmää tämän tyyppistä tutkimusta aloittaessaan, eikä niiden määrittely ole lainkaan niin yksinkertaista kuin päältä näyttää.

* * *

Viittasin jo aikaisemmin, että bibliometriikkaa voisi pitää eräänä sisällönanalyysin alalajina tai ehkä voisi sanoa sen olevan informatiikkatieteeseen sovellettua sisällönanalyysia. Bibliometrisia menetelmiä ei nimittäin voi mielestäni oikein käyttää eikä soveltaa tuntematta ja hallitsematta sisällönanalyysia, joka on ikivanha ja ikinuori tutkimusmenetelmä/aineistonkeruu- ja analysointitapa sosiaalitieteissä. Tästä syystä olen esiteltävän tuhannen metodologian sivun joukkoon ottanut tuoreimman sisällönanalyysia käsittelevän teoksen.

Tiedotusoppineet ovat menestyksekkäästi sisällönanalyysia käyttäneet ja kehittäneet. Tai on kai oikeampi sanoa tiedotusoppineiden sijasta kommunikaatiotutkijat (kuten tiedon sosiologit). Meillä Suomessa on alalta Pietilän kirjoittamana ilmestynyt hyvä perusoppikirja, jonka lukeminen on suositeltavaa/välttämätöntä ennenkuin ryhtyy bibliometrisia menetelmiä harrastamaan ja toisaalta ennenkuin Rosengrenin toimittaman teoksen luvut aukeavat. Kysymyksessä on kongressiraportti, johon on koottu ajatuksia, kokemuksia, tutkimuksia sisällönanalyysin viimeaikaisesta kehityksestä/kehittämisestä kommunikaatio-tutkimuksessa.

Teoksen lukeminen rinnan bibliometriikka-teoksen kanssa on mielestäni siksi välttämätöntä, että muuten bibliometriikan teos saattaa jäädä knoppologiaksi, kuinka tehdään tiedettä sitomatta metodologiaa tieteen kokonaisuuteen. Sama vaara tietenkin on myös Busha & Harterin teoksen lukemisessa ellei sen rinnalla muista/lue jotain tieteenfilosofian teosta. Toisaalta tuon uuden kongressiraportin kautta selvittyy, mihin suuntaan bibliometriikkakin saattaa olla menossa tai mihin suuntaan sen pitäisi edistyä, jotta se pysyisi edelleen informatiikan tutkimuksen metodologisena ytimenä. Nicholas & Ritchie ei juuri tämän tyyppisiä kysymyksiä pohdi. Sen sisältö on lukuisissa tutkimustuloksissa ja niiden esittelyssä hyvin havainnollisina taulukoina ja kuvioina. Ts. samoin kuin Busha & Harter on Nicholas & Ritchie erinomainen käsikirja tutkimuksen tekijälle mutta ei riittävä tutkimusongelman pohtijalle ja tutkimuksen metodologian valitsijalle. Tutkimuksen metodologian valitsija tai arvioija joutuu pohtimaan kysymyksiä, joita viimeksi mainitussa teoksessa on esitelty. Kuten sanottu: tutkimustempujen osaaminen ei vielä tutkimuksen tekoon tai lukemiseen riitä mutta ne on osattava mikäli mieli tuloksiin luottaa tai niistä jotain päätellä.

Tuula H. Laaksvirta

Jälkiteollinen yhteiskunta informaatio-yhteiskuntana

Bell, Daniel, The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973. 507 s.

Anglo-amerikkalaisessa sosiologiassa ja taloustieteessä alettiin kiinnittää 1940-luvulta alkaen lisääntyvästi huomiota lännen teollisten yhteiskuntien laadulliseen muuttumisprosessiin. »Kypsää» kapitalistista yhteiskuntaa voitiin toki edelleenkin luonnehtia peruskategoriolla *industrial society* (mm. Raymond Aron), mutta sen painopiste oli hiljalleen siirtymässä tieteeseen ja teknologiseen innovaatioon pohjautuvaan »palveluyhteiskuntaan» (*service society*) päin. Tätä muutosta jäsenivät teoksissaan mm. J. Burnham (The Managerial Revolution; 1941), J. Ellul (The Technological Society; ranskankiel. alkuteos 1954) ja J. K. Galbraith (The Affluent Society; 1958). Uudemmpaa pohdintaa edustivat mm. Jimmy Carterin ulkopoliittisena neuvonantajana toimineen Zbigniew Brzezinskin v. 1967 lanseeraama konseptio *the technetric society*, Alvin Tofflerin Future Shock-teoksessa (1970) esiintuoma ilmaisu *super-industrialism* sekä vielä Carl Gersunyn ja R. Rosengrenin teos The Service Society (1973).

Magnum opus

Teollisen yhteiskunnan tulevaisuuden näkymiä koskevassa jatkokeskustelussa on Daniel Bellin v. 1973 ilmestynyt teos *The Coming of Post-Industrial Society* merkinnyt puheenvuoroa, jonka osakseen saama huomio niin Yhdysvalloissa kuin muuallakin maailmassa on ollut poikkeuksellisen laaja. Käsite *post-industrial* ei ole Bellin keksintö, vaan sitä on käytetty eri variantteina jo 1910-luvulta saakka (ks. Marien 1977). Jälkiteollisen yhteiskunnan käsite on kuitenkin yhdistetty lähes poikkeuksetta Bellin nimeen. On toki myönnettävä, että hän on käsitellyt tätä problematiikkaa systemaattisimmin monista jälkiteollisen yhteiskunnan propagajoista.

Daniel Bell (synt. 1919) toimii tätä nykyä Harvardin yliopiston sosiologian professorina. Hänen tunnetuimmat teoksensa ovat *The End of Ideology: The Exhaustion of Political Ideas in the Fifties* (1960), *The Coming of Post-Industrial Society* (1973), *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976), jossa Bell kehittää edelleen jo *Post-Industrial* -teoksessa esittämäänsä kulttuurisosiologisia näkemyksiä) sekä *The Social Sciences since the Second World War* (1982). Mainittakoon vielä se Bellin tulevaisuuden tutkimuksen alueelle kuuluva meriitti, että hän oli puheenjohtajana 1960-luvulla toimineessa elimessä *The Commission on the Year 2000*, jonka tehtävänä oli kartoittaa ja tutkia niitä näkymiä, joita Yhdysvaltojen oli kohdattava muuttuessaan »jälkiteolliseksi» yhteiskunnaksi.

Bellin teoksesta on muodostunut todellinen *magnum opus*, jolla on ollut (ja on edelleenkin) laaja arvovalta myös sosiologian ulkopuolella, mm. kirjasto- ja informaatiopalvelualan tutkimuksissa paljon käytettynä makrososiologisena taustateoksena. Käsite *post-industrial* on pesiytynyt jonkinlaisena sloganina myös poliittiseen kie-